

เรื่องเล่ากับการสร้างสรรค์พิธีกรรมบูชาที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช:
กรณีศึกษาวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร¹
Narratives and the Creation of King Taksin the Great's Worshipping Rituals:
A Case Study from Wat Hong Rattanaram Temple,
Bangkok Yai District, Bangkok

ชวรรณเทพ มงคลศิริ (Tawanthep Mongkolsiri)²

อภิวัดน์ สุธรรมดี (Asst. Prof. Dr. Apiwat Suthamdee)³ อัศวินthy เรืองรอง (Asst. Prof. Dr. Akhawit Ruengrong)⁴

สาขาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences

Bansomdejchaopraya Rajabhat University

E-mail: tee-bcc@hotmail.co.th

Received: September 16, 2022, Revised: October 5, 2022, Accepted: December 3, 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีคิดในการสร้างสรรค์พิธีกรรมบูชาที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ และงานภาคสนามทั้งการสัมภาษณ์และการสังเกต ผลการศึกษาพบว่า มีเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารจำนวน 3 ชุด ได้แก่ 1. เรื่องเล่าเกี่ยวกับความสำคัญของวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารสมัยธนบุรี 2. เรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์สวรรคตของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช 3. เรื่องเล่าเกี่ยวกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เรื่องเล่าเหล่านี้เป็นที่มาของพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร จากการศึกษาพบว่าพิธีกรรมบูชาจำนวน 2 พิธี ได้แก่ 1. พิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และ 2. พิธีอาบน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์โดยทั้งสองพิธีนี้มีวิธีคิดในการสร้างที่สำคัญ 5 ลักษณะ ได้แก่ 1. เลือกสรรเรื่องเล่ามาบูชาเพื่อเชื่อมโยงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับสถานที่ 2. ประดิษฐ์สร้างวัตถุสัญลักษณ์ตามเรื่องเล่าให้ปรากฏเป็นรูปธรรม 3. สร้างสรรค์พิธีกรรมที่มี

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง พลวัตของเรื่องเล่าและพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี จังหวัดกรุงเทพมหานคร หมายเลขรับรองจริยธรรมการวิจัย ว.432/2565 รับรอง: 20 กันยายน 2565

² นักศึกษาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

“สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” เป็นศูนย์กลางความเชื่อ 4. สร้างสรรค์พิธีกรรมที่ตอบสนองต่อความต้องการของปวงชนในบริบทร่วมสมัย และ 5. การผสมผสานความเชื่อทางวัฒนธรรม

คำสำคัญ: เรื่องเล่า พิธีกรรม วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

Abstract

This research aimed to study how the worshipping rituals of King Taksin the Great performed in Wat Hong Rattanaram Temple had been created. After gathering written, electronic and fieldwork documents both documentary research and fieldwork research, it was revealed that three sets of King Taksin the Great's Narratives exist in the temple – 1) the importance of Wat Hong Rattanaram Temple in Thonburi Period 2) the death of King Taksin the Great 3) the sacred pond; all lead to both of the king's worshipping rituals there, which were 1) the king's spirit worship and 2) sacred water-bathing ritual. Not only the former but also the latter have been created in five ways - 1) selection of oral narrative to set up the relation between King Taksin the Great and place names 2) establishment of relevant symbolic objects 3) creation of rituals concentrating on King Taksin the Great 4) invention of rituals to support the contemporary's needs 5) integration of cultural beliefs.

Keywords: Narratives, Worshipping Rituals, Wat Hong Rattanaram, King Taksin the Great's

บทนำ

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นบุรพกษัตริย์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์ชาติไทย วีรกรรมการกอบกู้เอกราชและการสถาปนากรุงธนบุรีแทนกรุงศรีอยุธยาที่ล่มสลายภายในระยะเวลาอันสั้นนั้น เป็นเรื่องราวที่ประทับใจแก่คนไทย และชาวต่างชาติ เรื่องราวของพระองค์ปรากฏอยู่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ พงศาวดาร จดหมายเหตุ บันทึกชาวต่างชาติ ฯลฯ ดังข้อความตอนหนึ่งในพระราชพงศาวดารฉบับหมอบรัดเลย์ ที่กล่าวถึงการเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นเอกกษัตริย์ของกรุงธนบุรี ว่า “*ลุด์กราช ๑๑๓๐ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก จึงทำพระยาข้าราชการจีนไทยผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงก็ปรึกษาพร้อมกันอัญเชิญเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์ผ่านพิภพสิมา ณ กรุงธนบุรี*” (ศรีนิล น้อยบุญแนว, บรรณาธิการ, 2554, น. 33)

ความประทับใจที่มีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทำให้คนไทยรุ่นหลังเล่าสืบทอดเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์ ปรากฏเป็นหนังสือ ตำรา บทความ งานวิจัย แบบเรียน ฯลฯ การผลิตซ้ำเหล่านี้สร้างสรรค์ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือเพื่อเล่าถึงวีรกรรมและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ลักษณะของเนื้อหาที่ปรากฏมากเป็นไปในลักษณะการยกย่องเกียรติโดยกล่าวถึงความสามารถในการรบ ความกล้าหาญ ความเด็ดเดี่ยว รวมถึงการทำนุบำรุง

บ้านเมืองในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะ “การศาสนา” ตัวอย่างการเล่าถึงพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการศาสนาที่สื่อว่าพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า บางตอนดังนี้ “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงศีลบำเพ็ญพระธรรม แรมอยู่พระตำหนักวัดบางยี่เรือนอก 5 เวณ แล้วให้ทำกุฏิถึง 120 กุฏิ แล้วให้บูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปและพระเจดีย์ วิหารคูริมพระอุโบสถนั้นให้ขุดลงแล้วปลูกบัวหลวง ชำระแผ้วถางให้ทางออกไปแต่ก่อน แล้วอาราธนาพระสงฆ์ฝ่ายคณะวิปัสสนา มาอยู่ ณ กุฏิ ซึ่งทำถวาย” (หนูมาน กรมฐาน, บรรณาธิการ, 2562, น. 109)

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าจำนวนหนึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นำไปสู่พลวัตของความเชื่อ จากกษัตริย์ในเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์สู่วีรบุรุษ และในปัจจุบันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกลายเป็นเทพที่ปกปักรักษาคุ้มครองผู้ที่ศรัทธาจากการแพร่หลายความเชื่อและความศรัทธาที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชดังกล่าว ทำให้พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในที่ต่าง ๆ ได้นำเสนอเรื่องราวของตนว่ามีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ได้ผลิตซ้ำเรื่องเล่าออกมานำเสนอในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ วัตถุมงคล รูปเคารพ หนังสือ ป้ายประวัติวัด และพิธีกรรม แต่ละสถานที่ต่างนำเสนอความเกี่ยวข้องกันกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทั้งสิ้นโดยอ้างอิง เรื่องเล่าจากพงศาวดารและเรื่องเล่ามุขปาฐะ ทั้งในแง่ของการเป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสร้าง เป็นสถานที่ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชใช้ว่าราชการ การกล่าวอ้างถึงดังกล่าวทำให้สถานที่นั้น ๆ กลายเป็นสถานที่ที่โดดเด่นในด้านของการมีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์องค์สำคัญของประเทศ เช่น วัดอินทารามวรวิหาร สร้างพิธีกรรมและวัตถุมงคลขึ้น โดยอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุไว้ว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์และยกวัดแห่งนี้ให้เป็นวัดประจำรัชกาลในสมัยกรุงธนบุรี รวมถึงเป็นสถานที่ที่ใช้ในการพระราชทานเพลิงพระศพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

นอกจากนี้วัดอินทารามวรวิหารยังมีเรื่องราวที่มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่นอกเหนือจากในพงศาวดารระบุไว้แต่เป็นที่รับรู้กันในพื้นที่ คือสถานที่แห่งนี้เป็นที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพระอัครมเหสี สิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อยืนยันความเชื่อดังกล่าวนั้นคือ การสร้าง “เจดีย์คู่กุฎาติ” ซึ่งเป็นเจดีย์สององค์ตั้งอยู่คู่กัน มีป้ายติดอยู่ที่เจดีย์ว่าเป็นพระบรมอัฐิของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพระอัครมเหสี และปัจจุบันเป็นที่เคารพสักการะของชาวบ้านทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่จำนวนมาก วิธีคิดในการผลิตซ้ำเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในลักษณะนี้ได้แพร่หลายหลายพื้นที่ในเขตธนบุรีซึ่งต่างมีวัตถุประสงค์เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และการใช้เรื่องเล่าดึงดูดประชาชนทำให้สถานที่เหล่านั้นเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

ดังกรณี วัดหงส์รัตนารามเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร เป็นอีกหนึ่งสถานที่สำคัญที่ได้นำทุนทางวัฒนธรรมประเภทเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี ทั้งเรื่องเล่ามุขปาฐะและเรื่องเล่าตามพงศาวดารมาสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับวัดด้วยการผลิตซ้ำเรื่องเล่าผ่าน ประเพณี พิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีบทบาทในการเสริมสร้างความศรัทธาและความศรัทธาให้กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและทำให้วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารแห่งนี้เป็นที่รู้จักในวงกว้างได้เป็นอย่างดี ซึ่งจากการสำรวจพบว่า ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีทั้งสิ้น 2 พิธีด้วยกัน ได้แก่ 1. พิธีบวงสรวงดวงวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่จะถูกจัดขึ้นในช่วงวันที่ 28 ธันวาคมของทุกปี ซึ่งตรงกับวัน

พระราชสมภพของพระองค์ โดยจัดครั้งแรกประมาณปี 2527 (พระปณรัตน์ ฐานิโย, สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2565) และ 2. พิธีอาน้ำมันต์ศักดิ์สิทธิ์ ที่จะถูกจัดขึ้นเดือนละ 1 ครั้ง จัดครั้งแรกประมาณปี 2554 (พระครูสมุห์ณัฐวุฒิ ฐิตานุรักษ์, สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2565) ทั้งสองพิธีมีคนมาร่วมงานจำนวนมาก ทั้งเหล่านักธุรกิจ ข้าราชการ กลุ่มผู้ประกอบการ เชิดสิงโต และประชาชนทั่วไป ซึ่งน่าสนใจว่าพิธีกรรมดังกล่าวสร้างสรรค์ขึ้นมาอย่างไร และด้วยด้วยวิธีการใด

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในมิติที่เกี่ยวข้องกับพลวัตของความเชื่อในรูปแบบพิธีกรรม บริเวณพื้นที่ธนบุรีกลับมีไม่มากนัก จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่ามี การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เช่น บทความเรื่อง “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช : แง่คิดจาก “วีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณี” ของ สุกัญญาโสภี ใจกล้า (2561, น. 41-54) ซึ่งใช้แนวคิดเกี่ยวกับวีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณีของลอร์ดแรกแลน ผลของการศึกษาพบว่า พระราชประวัติของพระองค์มีเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกับวีรบุรุษของกรีกที่เป็นที่รู้จักกันมาตาม ประเพณีโบราณ จำนวน 17 เหตุการณ์ จากการศึกษาชี้ให้เห็นว่าพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สอดคล้องกับลักษณะวีรบุรุษสากล อย่างไรก็ตาม งานศึกษานี้จะเน้นศึกษาจากเรื่องเล่าที่มาจากพงศาวดารเท่านั้น มีเพียง งานศึกษาของ ณิชดา คงทวี (2562) ที่ศึกษาเรื่องเล่ามุขปาฐะท้องถิ่นและศึกษาพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจากเรื่องเล่าของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ก็จำกัดอยู่แต่พื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเท่านั้นไม่ได้ศึกษาที่เขตพื้นที่ธนบุรีซึ่งเป็น พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินอย่างแนบแน่น อีกทั้งจากการศึกษาพบว่ายังไม่มีผู้ใดศึกษาประเด็นนี้มา ก่อนจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาเรื่องเล่ากับการสร้างสรรค์พิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช : กรณีศึกษา วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวิจิตในการสร้างสรรค์พิธีกรรมบูชาเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

วิธีดำเนินงานวิจัย

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อ เรื่องเล่า และ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

2. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Fieldwork Research) พื้นที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร ในวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2563 เพื่อรวบรวมความเชื่อ เรื่องเล่า พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระเจ้าตากสิน ด้วยวิธีการดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์ (Interview methods) จากกลุ่มเจ้าหน้าที่วัด กลุ่มคนที่มากราบสักการะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และผู้เกี่ยวข้องในการจัดงานต่าง ๆ

2.2 การสังเกต (Observation methods) แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มี ส่วนร่วม (Non-participant Observation) แบบมีส่วนร่วมคือร่วมประกอบพิธีบวงสรวงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชใน พิธีระดับปัจเจกบุคคลที่วัดหงส์รัตนาราม และสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม คือสังเกตผู้มีบทบาทเป็นผู้นำในการประกอบพิธีผู้ที่ บอกเล่าเรื่องราวของพระเจ้าตากสินที่เกี่ยวข้องกับวัดหงส์รัตนาราม และผู้มาสักการะพระเจ้าตากสินที่ วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

กรอบแนวคิด

ผู้วิจัยได้นำ แนวคิดคติชนสร้างสรรค์มาเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง (2559, น. 19,121) ได้สรุปคำว่า “คติสร้างสรรค์” หมายถึง คติชนที่มีการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำในบริบททางสังคมไทยปัจจุบันในลักษณะของการสืบทอดคติชนในบริบทใหม่ การประยุกต์คติชน การ “ต่อยอด” คติชน, การตีความใหม่และสร้างความหมายใหม่ หรือ การนำคติชนไปใช้เพื่อ “สร้างมูลค่าเพิ่ม” หรือ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ นอกจากนี้ ศิราพร ณ ถลาง ยังสรุปวิถีคิดในการสร้างสรรค์ประเพณีใหม่ ๆ ว่ามีหลายวิธีการ ได้แก่ ประยุกต์ประเพณีเดิมมาใช้ในบริบทใหม่ ผสมผสานหลายพิธี รื้อฟื้นประเพณีเก่า สร้างสรรค์ประเพณีใหม่บนฐานความเชื่อเดิม และหยิบยืมประเพณีข้ามภาค

ผลการวิจัย

1. เรื่องเล่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารมีความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในสมัยกรุงธนบุรี ตำนานกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีพระราชศรัทธาขยายพระอารามให้ใหญ่โตขึ้น ทรงสร้างพระอุโบสถใหม่ ศาลาการเปรียญ และกุฏิเสนาสนะทั้งวัด และทรงยกย่องให้เป็นพระอารามหลวงสำคัญ พร้อมถวายสร้อยนามวัดอย่างเป็นทางการว่า “วัดหงส์อ่าวสาวิหาร” และได้กำหนดเขตพระราชฐานขึ้น จึงทำให้วัดติดกับพระบรมราชวัง อีกทั้งยังเป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ใช้ในการเตรียมกำลังต่อสู้กับข้าศึกและเป็นลานฝึกดาบ เรื่องเล่าที่ทำให้คนในสังคมรู้จักวัดหงส์รัตนารามว่ามีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีอยู่ด้วยกัน 3 ชุดเรื่องเล่า ดังนี้

1.1 เรื่องเล่าเกี่ยวกับความสำคัญของวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเลย์ ได้กล่าวถึง วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารไว้หลายช่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระรัตนมุนี เจ้าอาวาสที่เนื้อความในพงศาวดารแสดงให้เห็นว่าเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งในสมัยธนบุรี บทบาทสำคัญของวัดหงส์ในสมัยนี้มีหลายเหตุการณ์ หลายลักษณะ ได้แก่ การเป็นวัดที่พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์ (พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ผนวช ดังข้อความที่ว่า “พอพระชันษาครบอุปสมบท จึงโปรดให้ออกมาทรงผนวชอยู่ ณ วัดหงส์” (ศรีนิล น้อยบุญแนว, บรรณาธิการ, 2554, น. 132)

นอกจากนี้เนื้อหาในบางช่วงแสดงให้เห็นบทบาท ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับเจ้าอาวาสวัดหงส์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเจ้าอาวาสวัดหงส์ นั้นคือพระรัตนมุนีมีบทบาทในการร่วมตัดสินใจพระทัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในเหตุการณ์สำคัญหลายเหตุการณ์ ดังข้อความที่ว่า “ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือนสี่แรมสิบค่ำ พระเจ้าแผ่นดินจึงให้ออกไปนิมนต์พระสังฆราช พระวันรัตและพระรัตนมุนีเข้ามาแล้วให้ออกไปเจรจาความเมืองกับพระยาสรค์รับสารภาพผดยอมแพ้ขอแต่ชีวิตไว้จะออกบรรพชา” (ศรีนิล น้อยบุญแนว, บรรณาธิการ, 2554, น. 139)

ในช่วงปลายรัชกาล พงศาวดารฉบับหมอบรัดเลย์ ได้ตอกย้ำความสัมพันธ์ของเจ้าอาวาสวัดหงส์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เห็นได้จากการที่พระรัตนมุนี เจ้าอาวาสวัดหงส์ มีบทบาทในการตั้งพระนามใหม่ถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ดังข้อความที่ว่า “แล้วด่ารัสสั่ง

พระรัตนมุนีให้ขานพระนามถวายใหม่ พระรัตนมุนีจึงขานพระนามถวายให้ต้องด้วยพระอัยยาคัยว่า สมเด็จพระสยามยอดโยศวรบรรพตพุทธางกูรอดุลยชาติดิยราชวงศ์ดำรงพิภพกรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา มหาธิลภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน ก็ชอบด้วยพระอัยยาคัยสมด้วยพระทัยปรารภณานัน” (ศรีนิล น้อยบุญแนว, บรรณาธิการ, 2554, น.135-136) จากเนื้อหาในพระราชพงศาวดารดังกล่าว แสดงให้เห็นความสำคัญของวัดหงส์และเจ้าอาวาสวัดหงส์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แม้ว่าเรื่องเล่าเหล่านี้อาจไม่ได้แพร่หลายเท่าเรื่องเล่าชุดอื่นแต่ก็มีส่วนประกอบสร้างความทรงจำและช่วยสนับสนุนชุดเรื่องเล่าอื่น ๆ ให้มีความสมเหตุสมผลในการเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เป็นอย่างดี

1.2 เรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์สวรรคต

เรื่องเล่าชุดนี้เป็นเรื่องเล่าที่กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จสวรรคตตามตำนานคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า เป็นสถานที่ที่พระโลหิตของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหยดอยู่ อีกทั้งมีเหตุการณ์ปาฏิหาริย์ปรากฏพระวิญญูญาณของพระเจ้าตากสินยืนอยู่ ณ บริเวณวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารแห่งนี้ ดังข้อความที่ว่า “หลังจากมีการประหารชีวิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชบริเวณบ่อมิวชัยประสิทธิ์ ก็มีหลวงจีนเดินนำขบวนพระบรมศพผ่านวัดหงส์โดยมีอีกคนหนึ่งถือพานรองพระโลหิตขณะเดียวกันเขาหันกลับไปมองยังโบสถ์วัดหงส์ ก็เห็นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยืนกอดอกไม่มีหัว ทำให้ตกใจจนทำพานรองพระโลหิตหล่นจากมือ จากนั้นจึงมีการนำดินที่มีพระโลหิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาปั้นรูปพระองค์แล้วตั้งศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” (เสมียนอัคนี้, 2564)

จากเรื่องเล่าดังกล่าว ทำให้ทางวัดได้สร้างศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไว้เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระเจ้าตากสิน ทำให้ในปัจจุบันผู้คนต่างศรัทธาเข้ามากราบไหว้สักการะขอพรสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ศาล ไม่ว่าจะเป็นการบนบานศาลกล่าวเรื่องการทำงาน เรื่องสุขภาพโรคร้ายไข้เจ็บ มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์มากมายเช่นเรื่องเล่าที่ว่า “มีนายทหารบกมาขอติดยศสองดาว เมื่อได้แล้วลืมนำแท็บ ทานเลยให้ป่วยต้องนอนบนเตียงนานเกือบ 6 เดือน ทานไปบอกเมียว่าป่วยไม่เป็นไรมาก นิมิตให้เมียรู้ว่าขอดาวให้ดาวแต่ไม่มาบอกทานเมียก็เลยพาผัวมากราบทาน ขามาเมียขับรถให้ผัวนั่ง ผัวยังไข้ไม่ค้ำช่วยเดิน ก็มีรูป 9 ดอก ประทัด 500 นัด ไข่ 300 ฟอง ผลไม้ 9 อย่าง ยังไม่ได้เอาเครื่องไหว้ลงเลย ขากลับผัวขับรถกลับแทนเมียได้เลย” (เสมียนอัคนี้, 2564)

1.3 เรื่องเล่าเกี่ยวกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

ในสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดอาราธนาให้พระอาจารย์ดี วัดประตูทรงธรรม จากกรุงศรีอยุธยา มาชำระพระพุทธศาสนาให้เป็นปึกแผ่น ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 1 แห่งกรุงธนบุรีตามเรื่องราว ท่านได้จาริกพระพุทธรูปต้นบนแผ่นหินประกอบพิธีสระน้ำมนต์แห่งนี้ พร้อมพระโพธิวงศ์ (ชื่น) เจ้าอาวาสวัดหงส์ในสมัยนั้นได้ร่วมจาริกพระพุทธรูปต้นบนแผ่นหินด้วย ต่อมาเมื่อมีพระราชพิธีสำคัญ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จพระราชดำเนินมาทรงน้ำที่สระน้ำมนต์แห่งนี้ทุกครั้ง

นอกจากนี้ยังมีตำนานที่กล่าวไว้ว่า “สระน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์” เกิดจากเหตุการณ์พระที่วัดได้รับหินอาคมมาจากพระเถระวัดประตูทรงธรรม กรุงศรีอยุธยา โดยเมื่อเดินทางมาถึงวัด ท่านก็ได้นำก้อนหินอาคมออกมาจากย่ามและได้โยนก้อนหินดังกล่าวลงไปในสระน้ำที่วัด กลายเป็นหินอาคมขนาดใหญ่ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดที่จะทรงน้ำในสระ

นํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ที่วัดหงส์รัตนารามทุกครั้งเวลาที่มีพระราชพิธีสำคัญและก่อนที่พระองค์จะทรงเสด็จออกรบ เพราะเชื่อว่าจะช่วยให้รบชนะในทุกครั้ง (พระครูสมุห์ณัฐวุฒิ ฐิตานุกโร, สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2565) เรื่องเล่าและความเชื่อดังกล่าวนำไปสู่การสร้างพิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ ดังที่จะกล่าวในหัวข้อถัดไป

จากเรื่องเล่าดังกล่าวทำให้ประชาชนมาที่สระนํ้ามนต์แห่งนี้จำนวนมาก ทั้งนี้ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานว่าส่วนหนึ่งน่าจะมาจากความเกี่ยวพันกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทำให้พื้นที่แห่งนี้เป็นที่พิเศษที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ประกอบกับเรื่องเล่าอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นความปรีชาสามารถทางการรบและความเชี่ยวชาญทางด้านอาคมต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ช่วยเพิ่มความเก่าแก่และความน่าสนใจให้กับพื้นที่เป็นอย่างดี อีกทั้งยังสอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ ได้นํ้าศักดิ์สิทธิ์ ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้สถานที่แห่งนี้มีผู้คนหลั่งไหลมาจำนวนมาก

อย่างไรก็ตามจากเรื่องเล่าที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น มีส่วนช่วยตอกย้ำให้คนเกิดศรัทธาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเพิ่มขึ้น และเมื่อนำมาประกอบกับเรื่องอภินิหารและปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทย จึงทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกลายเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนสถานะจากบุคคลธรรมดากลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพื้นที่ของวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารแห่งนี้

2. พิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

จากการศึกษาพบพิธีกรรมบูชาที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่น่าสนใจจำนวน 2 พิธีด้วยกัน ได้แก่ พิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ และ พิธีบวงสรวงดวงวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชประจำปี ดังนี้

2.1 พิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์

จากการสัมภาษณ์ พระครูสมุห์ณัฐวุฒิ ฐิตานุกโร (พระครูสมุห์ณัฐวุฒิ ฐิตานุกโร, สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2565) กล่าวว่า พิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร มีความเชื่อว่าหากได้อาบได้ตีมํ้ามนต์ในสระของแต่ละทิศ จะอํานวยให้สัมฤทธิ์ผลต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการรักษาโรค การค้าขาย เมตตา และแคล้วคลาดปลอดภัย ซึ่งพิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์จะจัดขึ้นประมาณเดือนละ 1 ครั้ง แต่ละครั้งจะมีผู้ศรัทธาเข้าร่วมประมาณ 600-700 คน ช่วงสถานการณ์โรคระบาดโควิดพิธีนี้ระงับชั่วคราวตามนโยบายภาครัฐ ขั้นตอนของพิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์จากที่ได้สัมภาษณ์ พระสงฆ์ผู้ประกอบพิธีและศึกษาจากคลิปวิดีโอของผู้ที่เคยเข้าร่วมพิธี สรุปขั้นตอนต่าง ๆ ในพิธีได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะและรายละเอียดของพิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

องค์ประกอบ	ลักษณะและรายละเอียดของพิธีกรรม
เจ้าของสถานที่	วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร
ผู้ประกอบพิธี	พระครูสถิตรัตนพงษ์
ผู้เข้าร่วมพิธี	ประชาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ
เครื่องประกอบพิธี	- ชันนํ้ามนต์โยงสายสิญจน์ (บริเวณพระประธาน) - โองนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ลอยดอกไม์โยงสายสิญจน์รอบบริเวณบ่อนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์และพลับพลาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช รวากับพระองค์เป็นประธานในพิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะและรายละเอียดของพิธีอาบน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร (ต่อ)

องค์ประกอบ	ลักษณะและรายละเอียดของพิธีกรรม
	- เทียนเล่มใหญ่ เปรียบเสมือนเป็นเทียนเอกกลางพิธี - สายสิญจน์มงคล 9 เส้น (เมื่อเสร็จพิธีจะแจกให้ประชาชน)
เวลาและขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม	14.00 น. แจกบัตรคิว (จะให้สิทธิ์ผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปก่อน) 15.39 น. เริ่มทำพิธี (อยู่ในอาณาบริเวณรูปเคารพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นประธาน) - กล่าวนำบทสวดอาบารมี / บทสวดสุนทรีวาทินี จากนั้นนั่งสงบจิตประมาณ 3 นาที - กล่าวบูชาพระรัตนตรัย / รับศีล / นั่งสงบฟังพระพุทธรูป - เริ่มอาบน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ (มี 5 โอง / รับได้ 3 คนต่อ 1 โอง) ขณะอาบน้ำมนต์มีพระสงฆ์ 9 รูป สวดมนต์ - รับมงคล 9 เส้น เพื่อความเป็นสิริมงคล (นำไปไว้บนหิ้งพระ / บนรถ) เสร็จพิธี
บทสวด	บทสวดอาบารมี บทสวดสุนทรีวาทินี ตำราของวัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร บทบูชาพระรัตนตรัย / รับศีล

2.2 พิธีบวงสรวงดวงวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชประจำปี

ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร มีตำนานบอกเล่าสืบต่อกันมาว่าเป็นศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแห่งแรกในประเทศไทย ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นที่เคารพสักการะหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถูกประหารชีวิต โดยมีเรื่องเล่าว่าพระโลหิตของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้หยดลงบริเวณในพื้นที่แห่งนี้จึงนำดินที่มีพระโลหิตของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาปั้นเป็นรูปพระองค์แล้วตั้งศาล ปัจจุบันมีผู้คนเลื่อมใสและศรัทธาในพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาสักการะที่ศาลแห่งนี้จำนวนมาก

จากการสัมภาษณ์พระปณรัตน์ ฐานิโย กล่าวว่า ประชาชนส่วนใหญ่ที่มากราบไว้มักจะเชื่อกันว่าเมื่อผู้ใดมีทุกข์แล้วนำความทุกข์มาเล่าให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชฟังผู้นั้นจะรอดพ้นจากความทุกข์ บางคนเข้ามากราบไหว้สักการะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อขอพรเรื่องสุขภาพ หน้าที่การงาน และโชคลาภต่างๆ และเมื่อสมหวังตามความปรารถนาก็จะนำเครื่องไหว้ต่างๆ มาถวายแด่องค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้น (พระปณรัตน์ ฐานิโย, สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2565) ความเชื่อดังกล่าวได้แพร่ขยายไปทั่วพื้นที่ต่างๆ จึงทำให้ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแห่งนี้เป็นที่เลื่องลือในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ และมีผู้คนต่างเข้ามากราบไหว้ขอพรสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจำนวนมาก

ปัจจุบันวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารได้จัดงานพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นงานประจำปีตรงกับวันที่ 28 ธันวาคมของทุกปี ซึ่งตรงกับวันบรมราชาภิเษก โดยงานดังกล่าวได้รับความร่วมมือจากผู้คนจำนวนมาก เช่น กลุ่มข้าราชการ นักธุรกิจระดับแนวหน้าของประเทศ ดารานักแสดง และประชาชน ที่ต่างนำเครื่องบวงสรวงต่างๆ มาสักการะและบวงสรวงในงานประเพณีบวงสรวงดวงวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยรูปแบบการจัดงานจะแบ่งเป็นช่วงเวลาและลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงลักษณะและรายละเอียดของพิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

องค์ประกอบ	ลักษณะและรายละเอียดของพิธีกรรม
เจ้าของสถานที่	วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร
ผู้ประกอบพิธี	พระสงฆ์และพราหมณ์
ผู้เข้าร่วมพิธี	ประชาชนทั่วไป ข้าราชการ นักธุรกิจ และชาวต่างชาติ
เครื่องประกอบพิธี	เครื่องประกอบพิธีของพราหมณ์ ที่ประกอบพิธีได้แก่ แตร สังข์ บัณเฑาะว์ เครื่องประกอบพิธี มีดังนี้ พระพุทธรูป, บายศรี 9 ชั้น / บายศรีครุฑ / บายศรีพญานาค, ฉัตร เงินฉัตรทอง 9 ชั้น (2 คู่), พานพุ่มเงิน พานพุ่มทอง, พานรูปเทียนแพ, อาวุธดาบ หมวก, ฐูป / เทียนคู่/เทียน 7 สีประจำวันเกิด / เทียมเล่มเล็กหลายจำนวน, หมากพลู, หัวหมู ไก่ต้ม เป็ดต้ม ปลาหนึ่ง กุ้งหนึ่ง, ผลไม้ ธัญพืช ขนมหวาน และดอกไม้
เวลาและขั้นตอนใน การประกอบ พิธีกรรม	08.45 น. ประธานและผู้เข้าร่วมในพิธีจุดบูชาเครื่องสังเวยเบื้องพระบรมราชานุสรณ์ เพื่ออัญเชิญดวงพระวิญญาณขององค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช 09.00 น. พราหมณ์สมุทร อักษรเสือ กล่าวโอองการถวายเครื่องบวงสรวง - พราหมณ์เชิญประธานในพิธีปักธูปหางและโรยข้าวตอกดอกไม้และถวาย ฉัตร 9 ชั้น 9.30 น. ประธานในพิธีและคณะวางพานพุ่มและถวายดาบ 9.35 น. เจ้าอาวาสวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารพรมน้ำมนต์แก่ผู้เข้าร่วมในพิธี 9.45 น. เจ้าหน้าที่วัดจุดประทัด 15,000 นัด ถวายแด่องค์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช 10.00 น. พิธีเจริญพระพุทธมนต์ และถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ 12.00 น. เสร็จพิธี
บทสวด	- พราหมณ์กล่าวคำโอองการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลกร่วมพิธี - พราหมณ์กล่าวขอพระราชทานอนุญาตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเริ่มพิธีบวงสรวง และขอให้ พิธีบวงสรวงในครั้งนี้ผ่านไปด้วยความราบรื่นและสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี - พราหมณ์อัญเชิญเทพผู้ปกครองทั้ง 4 ทิศ จากนั้นกล่าวถวายเครื่องบวงสรวง - พราหมณ์กล่าวบทถวายฉัตร 9 ชั้น ให้ผู้แทนจุดธูป 16 ดอก และขอพร - พราหมณ์กล่าวคำบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช - จากนั้นพราหมณ์กล่าวถึงความสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และกล่าวถึง ความสัมพันธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร และเน้นย้ำถึง วันที่ 28 ธันวาคมของทุกปี ตรงกับวันปราบดาภิเษกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งเป็นที่มา ในการจัดพิธีบวงสรวง

3. วิชิตในการสร้างพิธีกรรมบูชาเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

การศึกษาวิชิตในการสร้างพิธีกรรมบูชาที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร แสดงให้เห็นถึงวัตถุดิบทางวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่มีความสัมพันธ์กับวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารมาสร้างพิธีกรรมขึ้นใหม่เพื่อตอบสนองให้กับคนไทยในสังคมปัจจุบัน นับว่าเป็นการปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขทางสังคมที่เกิดขึ้นปัจจุบัน โดยพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร มีวิธิตในการสร้าง 4 ประเด็น ดังนี้

3.1 เลือกสรรเรื่องเล่ามาชำระเพื่อเชื่อมโยงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับสถานที่

เรื่องเล่าที่ถูกนำมาอ้างอิงในการสร้างพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารมีบทบาทในการทำให้การประกอบพิธีกรรมมีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น อีกทั้งยังทำให้พิธีกรรมที่สร้างขึ้นมีคำอธิบายที่มาหรือมูลเหตุของการสร้างพิธีกรรมบูชา กล่าวคือวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารได้สร้างพิธีกรรมบูชาโดยเลือกอ้างอิงจากตำนานที่มีเนื้อเกี่ยวกับความสำคัญของวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์สวรรคต และเรื่องเล่าเกี่ยวกับบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เมื่อพิจารณาเนื้อหาในเรื่องเล่าพบว่าเรื่องเล่าบางเรื่องมีเนื้อหาที่เพิ่มเติมไปจากพงศาวดาร เรื่องเล่าดังกล่าวเป็นที่มาของการสร้างศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งเป็นวัตถุสัญลักษณ์ที่สำคัญของพิธีกรรมบูชา วัตถุสัญลักษณ์ดังกล่าวมีส่วนช่วยให้เรื่องเล่าเป็นรูปธรรม และมีส่วนทำให้พิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีความขลังศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อพิจารณาจากพงศาวดารพบว่า เจ้าอาวาสและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในสมัยธนบุรีมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ดังนั้นการที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารนำเรื่องเล่าชุดใหม่ที่แตกต่างไปจากพงศาวดารมาอ้างอิงการสร้างพิธีกรรมบูชามีส่วนช่วยให้ต่อยอดภาพลักษณ์ของวัดที่สัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นในอีกรูปแบบหนึ่ง และทำให้การสร้างพิธีกรรมบูชาของวัดดำรงอยู่ได้และช่วยต่อยอดความชอบธรรมในการประกอบพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเช่นเดียวกับพื้นที่อื่น

3.2 ประดิษฐ์สร้างวัตถุสัญลักษณ์ตามเรื่องเล่าให้ปรากฏเป็นรูปธรรม

พิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพิธีอาบน้ำมนต์ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารเป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่จะเห็นได้ว่าเป็นพิธีกรรมที่สร้างขึ้นมาจากการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าที่มีอยู่เดิมดังที่ได้กล่าวไปในหัวข้อที่แล้วเกี่ยวกับการเลือกสรรตำนานมุขปาฐะเพื่อเชื่อมโยงกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกับสถานที่ ทำให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีความเกี่ยวข้องกับวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารใน 2 มิติ มิติแรก สมัยที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพ และมิติที่สองหลังจากที่พระองค์สวรรคต

ภาพที่ 1 วัดฤๅษณ์ลักษณะหินอาคมและศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

สำหรับมิติแรก เรื่องเล่าสมัยที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพ จะเห็นได้ว่า พระองค์มีความเกี่ยวข้องกับวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร คือการมาอาบน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ และในสระหรือบ่อน้ำมนต์แห่งนี้มี พุทธรณ์ต้นลงบนแผ่นหิน หรือยันต์ขนาดใหญ่ฝังอยู่ในบ่อน้ำ นอกจากนี้ยังมี หินอาคม จำนวนสี่ก้อนบรรจุอยู่ในบ่อน้ำแห่งนี้อีกด้วย ทำให้ในปัจจุบันที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารมีการสร้างศาลหินอาคมศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ประชาชนได้มากราบไหว้ สักการบูชา นอกจากนี้ยังมีการสร้างสระน้ำมนต์ให้มีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าเดิม และรอบ ๆ บริเวณสระน้ำมนต์มีโถงน้ำให้ประชาชนนำกลับไปที่บ้าน

ส่วนมิติที่สอง เรื่องเล่าหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสวรรคต ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นซึ่งเป็นที่มาของการศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เชื่อว่าสร้างมาจากดินที่มีพระโลหิตหยดย้อย จนกลายเป็นวัตถุสัญลักษณ์สำคัญที่สื่อถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เป็นอย่างดี และทำให้เรื่องเล่าดังกล่าวมีความน่าเชื่อถือและชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ศาลดังกล่าวยังเป็นที่มาของการจัดงานบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นประจำต่อเนื่องทุกปี นับตั้งแต่มีการสร้างศาลเป็นต้นมา ชาวบ้านทั้งในและนอกพื้นที่ต่างนำเครื่องบวงสรวงมาสักการะ

กล่าวได้ว่า วัตถุสัญลักษณ์ดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นบ่อน้ำมนต์ หินอาคม ศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่างมีส่วนสำคัญที่ทำให้เรื่องเล่าโดดเด่นและเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น นอกจากนี้วัดแห่งนี้ยังได้มีการผลิตซ้ำเรื่องเล่าเหล่านี้ผ่านแผ่นป้ายต่าง ๆ ด้วยเช่นเดียวกัน เท่ากับเป็นการผลิตซ้ำความเชื่อ เรื่องเล่าดังกล่าวให้ชัดเจนและอยู่ในความทรงจำของผู้ที่มาเยี่ยมชมวัดได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังทำให้วัดเป็นที่รู้จักในวงกว้างซึ่งเอื้อต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวอีกด้วย

3.3 สร้างสรรค์พิธีกรรมที่มี “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” เป็นศูนย์กลางความเชื่อ

ภาพที่ 2 พิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

การสร้างพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในงานพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพิธีอาบน้ำนาคศักดิ์สิทธิ์ มีลักษณะของการให้ความสำคัญกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นศูนย์กลางความเชื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชซึ่งเป็นงานที่บวงสรวงบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโดยตรง ในพื้นที่ดังกล่าวเต็มไปด้วยวัตถุสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้แก่ รูปเคารพขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ในอาคารขนาดใหญ่อยู่เหนือและหน้าแท่นพิธี เมื่อนั่งอยู่หน้าแท่นก็จะเห็นรูปเคารพขนาดใหญ่นี้ที่อยู่เบื้องบนคล้ายกับว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมองลงมาจากสรวงสวรรค์และทรงรับรู้ถึงการสักการะครั้งนี้ นอกจากนี้ บนแท่นพิธีมีวัตถุสัญลักษณ์ต่างที่สื่อถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้แก่ ฉัตรซึ่งตั้งอยู่กลางเครื่องบวงสรวง นอกจากนี้ยังพบพิธีกรรมสัญลักษณ์อื่นที่สะท้อนให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นศูนย์กลางความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวบวงสรวง พร้อมทั้งบอกประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในลักษณะของการเชิดชูศุภคติ การถวายพานพุ่ม การประชันสิงโต การแห่มังกร โดยหันหน้าเข้าหารูปเคารพและศาล คล้ายกับเป็นการแสดงต่อหน้าพระพักตร์ของพระองค์

ส่วนพิธีอาบน้ำนาคศักดิ์สิทธิ์ก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือ ในบริเวณสระน้ำมนต์จะมีรูปเคารพสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขนาดใหญ่ อยู่บริเวณเบื้องหน้าของบ่อน้ำ เมื่อถึงวันประกอบพิธี พระสงฆ์ผู้ประกอบพิธีก็จะมีการโยนสายสิญจน์จากในโบสถ์ซึ่งมีพระพุทธรูปมายังรูปเคารพ และไปรอบ ๆ สระน้ำมนต์ ทำให้ผู้ที่เข้าร่วมพิธีรู้สึกคล้ายกับว่านอกจากจะมีพระพุทธรูปเป็นประธานในพิธีแล้วยังมีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นประธานร่วมหรือเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์สำคัญที่ช่วยอำนวยความสะดวกสำเร็จในความมุ่งหวังของผู้เข้าร่วมพิธีด้วย

จากวัตถุสัญลักษณ์และพิธีกรรมสัญลักษณ์ดังกล่าว ทำให้เห็นว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ไม่เพียงแต่เป็นศูนย์กลางของพิธีเท่านั้น แต่พระองค์ยังทรงเป็นศูนย์กลางความเชื่อ ความศรัทธา ของผู้เข้าร่วมพิธี เมื่อมีการผลิตซ้ำความเชื่อเหล่านี้เป็นประจำทุกปีทำให้ผู้ศรัทธาขยายในวงกว้างจนทำให้พิธีทั้งสองพิธีดังกล่าวมีลักษณะที่เป็นมวลชนมีส่วนร่วม ทำให้วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารมีความสำคัญยิ่งขึ้นในเขตพื้นที่ธนบุรี

3.4 สร้างสรรค์พิธีกรรมที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนในบริบทร่วมสมัย

พิธีกรรมทั้งสองพิธีที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารได้สร้างพิธีที่ตอบสนองผู้คนได้หลากหลายแบบ ตั้งแต่การสร้างพิธีอาบน้ำนาคศักดิ์สิทธิ์ เพื่อความเป็นสิริมงคล การสร้างพิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณ ฯ ซึ่งนอกจากจะมีบทบาทในการตอบสนองความต้องการทางจิตใจเพราะเชื่อว่าพระองค์จะให้ ความช่วยเหลือ ค้ำครอง รักษา ให้กับผู้ร่วมพิธีแล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์แทนการสักการะ เป็นเครื่องแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ซึ่งประชาชนที่ศรัทธาและรับรู้พระราชกรณียกิจที่เต็มไปด้วยความเมตตาที่พระองค์มีต่อพสกนิกรชาวไทยต่างได้รับการตอบสนองทางจิตใจ ทั้งในแง่ของสำนึกทางประวัติศาสตร์และความรู้สึกทางจิตวิญญาณ

นอกจากนี้ในบริเวณพื้นที่สระน้ำมนต์ และศาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ประกอบพิธีกรรมทั้งสองยังมีลักษณะคล้ายสวนสาธารณะ ที่กว้างขวาง ร่มรื่น มีการตกแต่งประดับประดาด้วยดอกไม้ประดิษฐ์ และยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ตามความนิยมของประชาชนให้เคารพสักการะมากมาย เช่น พญานาค ปู่ศรีสุทโธ ยาศรีปทุมมา เจ้าแม่กวนอิม เทพทันใจ และพระพุทธรูปปางประจำวันเกิด ส่วนในงานประจำปี หรืองานตามเทศกาลก็จะมีการจัดสถานที่อย่างสวยงาม มีกิจกรรม เชิดสิงโต แห่มังกร สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนตอบสนองต่อความต้องการของปวงชนในบริบทร่วมสมัยทั้งสิ้น

ภาพที่ 3 บริเวณบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร

3.5 การผสมผสานความเชื่อทางวัฒนธรรม

จากการศึกษาพิธีบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร ทั้งสองพิธีพบว่ามีการผสมผสานความเชื่อทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย จากการลงภาคสนามงานพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชประจำปีพบว่า มีการผสมผสานความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมให้อยู่ร่วมกันในพิธีได้อย่างกลมกลืน ซึ่งเป็นการเพิ่มพูนความเชื่อโดยอิงกับระบบความเชื่อและโลกทัศน์ทางศาสนาของคนไทย การผสมผสานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นผ่านวัตถุสัญลักษณ์ และพฤติกรรมสัญลักษณ์ในพิธี เช่น ได้แก่ การมีรูปครุฑ และ พญานาค นอกจากนี้ในพิธีมีการประกอบพิธีบูชาเทวดาทั้งสี่ทิศ การใช้เสียงดนตรี และการขับร้องเพื่อเป็นสื่อกลางการติดต่อกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ในขณะที่ตัวแทนของความเชื่อทางพราหมณ์ ได้แก่ ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็น “พราหมณ์” มีผู้ถือเครื่องประกอบบังหะ ได้แก่ บัณเฑาะว์ และสังข์ คำกล่าวโองการมีการเชิญเทพทางพราหมณ์ อินดู ส่วนความเชื่อทางพุทธ ได้แก่ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชหลังเสร็จสิ้นพิธีกรรมบูชาโดยมีพระสงฆ์เป็น ผู้ประกอบพิธีการผสมผสานความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมบูชาดังกล่าว สะท้อนมโนทัศน์ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของสังคมไทยที่มีความหลากหลาย มีพลวัตและมีระดับขั้นแต่ก็สามารถผสมผสานกันได้อย่างกลมกลืนและต่างก็มีบทบาทเดียวกันนั่นคือการตอบสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์

นอกจากนี้ยังมีการผสมผสานวัฒนธรรมจีนในพิธีทางศาสนาด้วย ได้แก่ การแสดงเชิดสิงโต แห่มังกร ศิลปะการต่อตัวแบบจีน ถวายพระองค์เพราะมีความเชื่อว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีเชื้อสายจีน ยังเชื่ออีกว่าพระองค์ทรงพอพระทัยในการละเล่นประเภทนี้เป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นกล่าวได้ว่าพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นตัวแทนของความคิดของคนในสังคมไทยที่มักพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติด้วยการบวงสรวงให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าเกิดความพึงพอใจด้วยคาดหวังว่า อำนาจเหนือธรรมชาติจะปกป้องคุ้มครองผู้ที่มากราบไหว้เป็น การตอบแทน

การผนวกความเชื่อพิธีอาบนํ้าศักดิ์สิทธิ์และนํ้าศักดิ์สิทธิ์เป็นอีกหนึ่งประเด็นที่น่าสนใจ ดินาร์ บุญธรรม (2556) ได้กล่าวไว้ว่า “สังคมไทยเป็นสังคมที่ต้องพึ่งพานํ้ามาตั้งแต่โบราณ ด้วยเป็นสังคมเกษตรที่ต้องพึ่งพาฝนในการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ ในการดำรงชีพ รวมถึงการใช้นํ้าเพื่อบริโภคและชำระร่างกายในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของนํ้า ในลักษณะของนํ้ามนต์หรือนํ้าศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีคุณสมบัติในการชำระสิ่งที่สกปรกสิ่งที่เป็นมลทินและไม่เป็นมงคลทั้งหลายให้ออกจากร่างกายมนุษย์”

สอดคล้องกับงานของ โฆสิต ไชยประสิทธิ์ (2562) บทความเรื่องนํ้าศักดิ์สิทธิ์: การสร้างเครือข่ายสังคมล้านนา ที่ศึกษาไว้ว่า ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนากับความเชื่อเกี่ยวกับ “นํ้า” ผ่านสัญญาณต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อไทยโบราณซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาช้านานแล้วและยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีบทบาทเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวในจิตใจของคนในสังคม เช่นเดียวกับ “บ่อนํ้าศักดิ์สิทธิ์” ที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารที่เชื่อกันว่ามีการตีความใหม่จากเดิมที่เชื่อเรื่องการอยู่ยงคงกระพันก่อนออกรบ กลายมาเป็น เพื่อเสริมสร้างความเมตตาตามหานิยม ค้าขายร่ำรวย แคล้วคลาดปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ “บ่อนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์” จึงเป็นที่พึ่งทางใจให้กับผู้คนในสังคม ท่ามกลางปัญหาการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

การอภิปรายผล

วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร ได้สร้างพิธีกรรมบูชาที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขึ้นโดยประยุกต์ใช้เรื่องเล่าของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพงศาวดารที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้ใกล้ชิดศาสนา และเรื่องเล่าจากตำนานมุขปาฐะที่ช่วยเสริมสร้างเรื่องเล่าให้มีความศักดิ์สิทธิ์ทำให้สถานะของพระองค์เปลี่ยนแปลงไปจากวีรบุรุษทางประวัติศาสตร์กลายเป็นศูนย์กลางความเชื่อที่มีฐานะเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม

นอกจากนี้จากการศึกษาพบว่า บริบทสำคัญที่เกื้อหนุนและเป็นแรงผลักดันสำคัญของพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นั่นคือ บริบทโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยว และบริบทแห่งความเป็นสังคมทุนนิยม-วัตถุนิยม จากกรณีพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร พบว่า บริบทสำคัญที่ทำให้เกิดพิธีกรรมบูชาคือ บริบทแห่งความเป็นสังคมทุนนิยม-วัตถุนิยม และบริบทการท่องเที่ยว ดังจะเห็นได้จากการที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารได้นำทุนทางวัฒนธรรมมาสร้างความหมายใหม่ในบริบททุนนิยมโดยการนำเรื่องเล่ามุขปาฐะมาเป็นฐานในการสร้างพิธีกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการในเชิงวัตถุนิยมของคนในสังคมปัจจุบัน และนำเรื่องเล่ามาสร้างพิธีกรรมที่มีวิธีคิดแบบผสมผสานความเชื่อทางวัฒนธรรมที่หลากหลายอันมีนัยของการเสริมความเชื่อความศรัทธาต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้เข้มข้นยิ่งขึ้น เช่น พิธีอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์ แต่เดิมในอดีตจะเป็นการอาบนํ้ามนต์ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นการแคล้วคลาดคงกระพันก่อนที่จะไปออกรบ แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ เพื่อความร่ำรวยและสุขภาพแข็งแรง ความสมหวัง การงาน การค้าขาย เป็นต้น ดังที่ รสสุคนธ์ บาลคำมี ผู้เข้าร่วมพิธีอาบนํ้ามนต์ กล่าวว่าตนมีความเชื่อเกี่ยวกับการอาบนํ้ามนต์ในบ่อนํ้าศักดิ์สิทธิ์ว่าจะเสริมสร้างความเป็นสิริมงคล แคล้วคลาดปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ และทำให้สุขภาพแข็งแรง (รสสุคนธ์ บาลคำมี, สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2565) สอดคล้องกับ ชวิศ เจริญกิจทวิวงศ์ ผู้เข้าร่วมพิธีอาบนํ้ามนต์ ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่า ระหว่างอาบนํ้ามนต์ก็จะอธิษฐานขอพรจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน

มหาราชให้อวยพรบันดาลโชค ทำมาค้าขายรุ่งเรือง และขจัดสิ่งไม่ดีหรือสิ่งที่ไม่เป็นมงคลออกจากชีวิตของตน (วิช เจริญกิจทวิวงศ์, สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2565)

บริบทโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยวทำให้มีการรื้อฟื้นวัฒนธรรม หรือ “สร้างวัฒนธรรมใหม่” ตลอดจนมีการปรับปรุงประเพณีเดิม หรือมีการสร้างประเพณีใหม่ ๆ เพื่อรับใช้การท่องเที่ยว ซึ่งในปัจจุบันมีการท่องเที่ยวในหลายลักษณะ ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงศาสนา การไปท่องเที่ยวเพื่อเที่ยวชมความงามของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือสถานที่ทางประวัติศาสตร์

หากนำบริบททางสังคมดังกล่าวมาพิจารณาการสร้างพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารพบว่า พิธีกรรมบูชาทั้ง 2 พิธีดังกล่าวสามารถเป็นจุดขายในการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร สังเกตได้จากการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ อีกทั้งภายในงานยังมีป้ายประวัติวัดที่บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาสมัยธนบุรีที่สัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ส่วนบริเวณบ่อน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ มีป้ายบอกประวัติที่มีทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับบริบทโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้สถานที่และพิธีกรรมดังกล่าวเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ในการประกอบสร้างเรื่องเล่าทำให้เรื่องเล่า สถานที่ พื้นที่ และพิธีกรรม ต่างเกื้อหนุนให้พิธีและวัดมีความยิ่งใหญ่อลังการ มีความน่าสนใจ และโดดเด่นสามารถดึงดูดความสนใจประชาชนได้

ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ตรงที่ว่า ทางวัดได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมบูชาให้มีลักษณะยิ่งใหญ่กว่าเดิมและเป็นมวลชนยิ่งขึ้นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ดังเช่นกรณีอาบน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ แต่เดิมการอาบน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์อยู่ในรูปแบบของปัจเจกบุคคลแต่ในปัจจุบันพบว่า จัดพิธีให้มีผู้เข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมากทุกคนก็จะทำพิธีไปพร้อมกัน อีกทั้งวันเวลาของการอาบน้ำมนต์ยังเลือกให้สอดคล้องกับพลวัตทางสังคมโดยเลือกวันหยุดของคนในสังคมนั้นคือวันอาทิตย์เป็นวันประกอบพิธีกรรมเพื่อเอื้อให้ให้มีผู้สะดวกเข้าร่วมพิธีมากกว่าวันทำงานปกติ สะท้อนให้เห็นว่าทางวัดเองก็ได้มีการปรับพิธีเพื่อสอดคล้องกับกระแสการท่องเที่ยวและรสนิยมของคนในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่า การสร้างพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชดังกล่าว สอดคล้องกับทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” ที่กล่าวว่า “ปรากฏการณ์ ‘คติชนสร้างสรรค์’ เป็นผลมาจากการใช้คติชนอันเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยที่มีอยู่เดิม ผนวกกับวิถีคิดในการผลิตซ้ำ ประยุกต์ ผสมผสาน สร้างใหม่หรือสร้างความหมายในบริบทใหม่” (ศิริพร ณ ถลาง, 2559:121) โดยมีปัจจัยสำคัญที่เป็นแรงผลักดันสำคัญได้แก่ บริบทโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยว ทำให้เกิดนโยบายการรณรงค์ส่งเสริมการท่องเที่ยว ส่วนบริบทแห่งความเป็นสังคมทุนนิยม-วัตถุนิยมทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายในสังคมไทยที่พัฒนาขึ้นจาก “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่มีมาแต่เดิม (ศิริพร ณ ถลาง, 2559 :224) ซึ่งจะเห็นได้ว่าพิธีกรรมบูชาที่วัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารมีการผสมผสานกับของเดิมและมีการตีความใหม่ และมีวิถีคิดในการสร้างที่หลากหลายเช่นเดียวกัน

การนำเรื่องของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยใช้ “อดีต” ทางประวัติศาสตร์มาสร้างสรรค์พิธีกรรมบูชาก่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ สอดคล้องกับการศึกษาของ ณิศิตา คงทวี (2562) ที่ศึกษา “บทบาทของเรื่องเล่าและพิธีกรรมที่มีต่อการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน กรณีศึกษา “พระเจ้าตากเขาขุนพนม” ตำบลบ้านเกาะ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช” พบว่า คนในชุมชน ได้เลือกสรรเรื่องเล่าเพื่อทำให้สถานที่ใน

ชุมชนมีความสำคัญต่างที่อื่น เพราะความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งของไทย นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างพิธีกรรมโดยอาศัยเรื่องเล่าดังกล่าวด้วย พิธีดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้กับชุมชน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นพัฒนาการของความเชื่อของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จากบุคคลในตำนานได้กลายมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมให้กับชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในยุคทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ อีกทั้งยังทำให้เรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ถูกรื้อฟื้นและผลิตซ้ำในรูปแบบที่แตกต่างออกไปแต่ยังคงไว้ด้วยความหมายทางวัฒนธรรมที่เต็มไปด้วยความเชื่อ ความศรัทธา และความภาคภูมิใจของชุมชน เพื่อยืนยันการมีตัวตนของวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหารและพื้นที่ธนบุรี

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพบว่ามีหลายพื้นที่ได้ มีการนำเรื่องเล่าเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวและแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์หลายพื้นที่ ควรมีการนำแนวคิดคติชนสร้างสรรค์มาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นประเด็นเกี่ยวกับการนำข้อมูลคติชนมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน

องค์ความรู้ที่ได้รับจากงานวิจัย

การวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพลวัตและเป็นฐานในการสร้างพิธีกรรมบูชาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยนำตำนานและเรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์มาเชื่อมโยงและตีความให้เข้ากับสถานที่แล้วสร้างพิธีกรรมในรูปแบบใหม่ขึ้นอย่างหลากหลาย อันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กับการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น บริบททุนนิยม บริบทโลกาภิวัตน์และการท่องเที่ยว

เอกสารอ้างอิง

- โฆสิต ไชยประสิทธิ์. (2562). น้ำศักดิ์สิทธิ์: การสร้างเครือข่ายสังคมล้านนา. *วารสารช่วงฝน*, 14(1), 87-109.
- ชวิศ เจริญกิจทวิวงศ์. (29 กันยายน 2565). สัมภาษณ์.
- ณศิตา คงทวี. (2562). บทบาทของเรื่องเล่าและพิธีกรรมที่มีต่อการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน กรณีศึกษา “พระเจ้าตากเขาขุนพนม” ตำบลบ้านเกาะ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ).
- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- ตินาร์ บุญธรรม. (2556). *น้ำศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมไทย*. ค้นคืนจาก <http://www.thaistudies.chula.ac.th/2018/09/29>
- พระครูสมุห์ณัฐวุฒิ ฐิตานุกโข. (28 กันยายน 2565). สัมภาษณ์.
- พระปุณรัตน์ ฐานิโย. (28 กันยายน 2565). สัมภาษณ์.
- รสสุคนธ์ บาลคำมี. (28 กันยายน 2565). สัมภาษณ์.

ศิริพร ณ ถลาง. (2559). *คติชนสร้างสรรค์: บทสังเคราะห์และทฤษฎี*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร (องค์การมหาชน).

ศรีนิล น้อยบุญแนว, บรรณาธิการ. (2554). *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระ
เจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหอสมุดฯ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: โฆสิต.

สุกัญญาโสภา ใจกล้า. (2561). สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช : แง่คิดจาก “วีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณี”. *วารสาร
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเรศวร*, 15(1), 41-45.

เสมียนอัคนี. (2564). ศาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช ณ วัดหงส์รัตนาราม “ศาลพระเจ้าตากแห่งแรกในไทย”.
ค้นคืนจาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_56568

หนูมาน กรรมฐาน, บรรณาธิการ. (2562). *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม):
จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษและเอกสารอื่น*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: ศรีปัญญา.